

DYSTOPIJNY WYMIAR TWÓRCZOŚCI ARTEMA CZAPAJA (NA MATERIALE POWIEŚCI *CZERWONA ZONA* ORAZ *PONAJICHAŁY*)¹

Ryszard Kupidura²

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu,
Poznań, Polska

ORCID: 0000-0003-4237-3828

THE DYSTOPIAN DIMENSION OF ARTEM CHAPAI'S WORK
(BASED ON THE NOVELS *CHERVONA ZONA* AND *PONAYIKHAŁY*)

Abstract. This text is an attempt to interpret the novels *Chervona zona* (2014) and *Ponayikhaly* (2015) by Artem Chapai as an update of the dystopian genre. In the case of the first title, we can speak of a classic dystopia, containing a number of features typical of similar texts, such as the existence of worlds isolated by a wall, the presence of a hero bearing the characteristics of the “last man”, or the resistance of the oppressed. *Ponayikhaly* is interpreted as a migration dystopia constituting the writer’s critical commentary on both the phenomenon of mass labour migration in Ukraine and private utopias based on the illusion of the possibility of achieving a happy future at the cost of a seemingly temporary loosening of ties with loved ones.

Key words: dystopia, Artem Chapai, Ukrainian literature, migration, “last man”

A ja uważam, że jedziemy donikąd. Konkretniej – w czarną dziurę.
Łarysa Rudak

*Nie miał cierpliwości do nieudaczników.
Nie miał cierpliwości do swojego ojca.*
Chinua Achebe

Artem Czapał to pseudonim literacki Antona Wodianego, urodzonego 2 grudnia 1981 roku w Kołomyi. W swoim dorobku posiada dziewięć publikacji, z czego największy sukces odniosła *The Ukraine* z 2018 roku, która

¹ This research was funded in whole or in part by Narodowe Centrum Nauki, Reg. nr 2022/47/B/HS2/01244. For the purpose of Open Access, the author has applied a CC-BY public copyright license to any Author Accepted Manuscript (AAM) version arising from this submission.

² dr Ryszard Kupidura, Department of Ukrainian Studies, Institute of East Slavonic Philology, Adam Mickiewicz University in Poznań, Poland. E-mail: ryszardk@amu.edu.pl.

trafiła do finałów szeregu prestiżowych nagród literackich w Ukrainie. Czapaj jest członkiem Ukraińskiego Centrum Międzynarodowego PEN-clubu, tłumaczem m.in. Mahatmy Gandhiego i Edwarda Saida. Unikalność Czapaja na współczesnej ukraińskiej scenie literackiej polega między innymi na tym, że pisarz otwarcie przyznaje się do lewicowych poglądów. W 2016 roku wziął udział w liczącym kilkadziesiąt osób pierwszomajowym mitingu socjalistów³. W ukraińskim społeczeństwie, które do dziś odczuwa skutki funkcjonowania w warunkach komunistycznego totalitaryzmu, podobna postawa nierzadko spotyka się z oskarżeniem o sprzyjanie siłom promoskiewskim. Tymczasem lewicowa wrażliwość pisarza w tym przypadku nie połączyła się z sympatią do rosyjskiego imperializmu i szowinizmu, czemu Czapaj najbardziej bezpośredni wyraz dał w lutym 2022 roku wstępując w szeregi Zbrojnych Sił Ukrainy⁴.

Niniejszy tekst ma za zadanie wykazać dystopijny charakter wczesnej twórczości autora *The Ukraine*⁵. Zarówno wydana w 2014 roku *Czerwona zona* (Червона зона), jak i *Ponajichały* (Понаїхали, wyd. pol. *Chwasty*, 2023) z roku 2015 stanowią bowiem krytyczny komentarz pisarza w stosunku do kierunków rozwoju ukraińskiej rzeczywistości społeczno-politycznej początku XXI wieku oraz prywatnych strategii radzenia sobie z nią.

Czerwona zona to powieść o wysokim wskaźniku dystopijnych dystynkcji, dzięki czemu wymieniana jest w większości zestawień współczesnych realizacji tego gatunku w Ukrainie⁶. Jej świat przedstawiony podzielony jest na zielone i czerwone strefy, z których pierwsze, mniej ludne, stanowią oazy

³ С. Павлюковський, К. Лукеренко, *В Україні велика кількість прихильників лівих ідей*, – Артем Чапай, “Громадське радіо”, 02 лютого 2016, [źródło internetowe:] <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/v-ukrayini-velyka-kilkist-pryhylnykyv-livyh-idey-artem-chapay>, dostęp: 1.09.2024.

⁴ Stosunek europejskich środowisk lewicowych do rosyjskiej inwazji na Ukrainę stanowi odrębny wątek, który nie jest przedmiotem rozważań w niniejszym tekście. Warto jednak w tym kontekście zwrócić uwagę na tekst Oksany Dutchak (prywatnie żony Artema Czapaja) stanowiący polemikę z często wygłaszanymi przez lewicowych aktywistów argumentami, odmawiającymi faktycznie Ukraińcom prawa do obrony, zob.: O. Dutchak, *10 Terrible Leftist Arguments against Ukrainian Resistance*, [electronic source:] <https://commons.com.ua/uk/10-zhahlivih-livackih-argumentiv-proti-ukrayinskogo-oporu/>, dostęp: 1.09.2024.

⁵ Początek kariery pisarskiej Czapaja zbiegł się z wydarzeniami Euromajdanu z 2014. Do tego czasu pisarz opublikował dwa reportaże podróżnicze.

⁶ Przyjmuję tu obecne w *dystopian studies* rozróżnienie *antyutopii* i *dystopii* jako dekonstrukcji utopijnych projektów w pierwszym przypadku i demaskacji niepożądanych, ale realnie istniejących tendencji w drugim. Warto dodać, że lista współczesnych realizacji dystopii/antyutopii w literaturze ukraińskiej nie jest specjalnie długa. Obok Czapaja wymieniana jest na niej zwykle Ołeksandra Irwancia (*Riwne/Rowno*, *Hworoba Libenkrafta*), Jurija Szerbaka (*Czas smertochristiv: Mirażi 2077 roku*, *Czas Welykoji Hry. Fantomy 2079 roku*, *Czas tyrana. Prozrinnia 2084*), Ołeksija Czupe (*Akwarium*), Mariję Kosian (*Koły u misti N doszczyt*), Ołeha Szynkarenkę (*Kaharłyk*) czy Tarasa Antypowycza (*Chronos*).

dobrobytu, a gęsto zaludnione drugie – obszary biedy i zacofania. W pisarskiej wizji Czapaja granice państwowe nie zanikły całkowicie, ale stały się wtórne wobec podziałów ekonomicznych. Podczas kreacji stref biedy i braku perspektyw autor wzorował się na ukraińskiej rzeczywistości przełomu wieków – po ulicach jeżdżą charakterystyczne marszrutki z dochodzącą z kabiny kierowcy muzyką w stylu rosyjskiego szansonu, a mieszkańcy zwani *arny-kami* (pokrewni z orwellowskimi *prolami*) zasiedlają podzielone w stopniu wykluczającym wszelką intymność komunałki. Do dobrego tonu należy tutaj „zielony remont” (czytelna aluzja do „euroremontu”), który ma upodobnić lokal do wzorców panujących w zielonych strefach. Te zamieszkują *żyryki* (od ukr. *žyr* oznaczającego tłuszcz), czyli ludzie, którzy osiągnęli co prawda sukces, jednak ich egzystencja przepełniona jest lękami przed utratą przywilejów i ostatecznym trafieniem do strefy czerwonej. Rolę orwellowskiego Wielkiego Brata w Czapajowskiej dystopii pełnią korporacje, których przedstawiciele, oprócz gospodarki, kontrolują również struktury władzy, mediów oraz instytucji religijnych. Autokratyczną naturę rządów samowolnego rynku pisarz demaskuje, wykorzystując memiczną wypowiedź Władimira Putina z 1999 roku o bezwzględnej rozprawie z rzekomymi terrorystami – w *Czerwonej strefie* funkcjonariusze służb specjalnych otrzymują nakaz *moczenia wrogów wolności w toalecie*⁷.

Z punktu widzenia poetyki gatunku interesujący w debiutanckiej powieści Czapaja jest główny bohater, który aktualizuje ramy realizacyjne swoiście dystopijnego „ostatniego człowieka”, będącego świadkiem rozpadu starego porządku. Aaron S. Rosenfeld opisuje ten typ bohatera w następujący sposób: „He is both nothing and everything, the passive object of conspiracies and the last man to understand what is really going on”⁸.

Anton Cyperdiuk jest byłym dziennikarzem pracującym w zielonej strefie, który na skutek przypadkowo popełnionego przestępstwa zmuszony jest ukrywać się w strefie czerwonej. Tutaj prowadzi swój dziennik, w którym relacjonuje rzeczywistość obszaru dotkniętego wszelkimi możliwymi wykluczeniami społecznymi. Tutaj także poznaje Umidę, córkę uzbeckiego migranta i aktywną uczestniczkę antykapitalistycznego podziemia, sprowadzającego nielegalnie do czerwonej strefy leki i sprzeciwiającego się wysiedlaniu *arnyków* na potrzeby rozszerzającej się strefy zielonej. W porównaniu z dziewczyną Anton okazuje się jednak niezdolnym do radykalnego buntu i w chwili największej próby skłania się do oportunistu⁹. Ostatecznie swój rękopis/

⁷ А. Чапай, *Червона зона*, Київ 2014 (e-book, tłumaczenie własne – R. K.).

⁸ A. S. Rosenfeld, *Character and Dystopia: The Last Men*, New York 2021, s. 11.

⁹ Czapajowska para kochanków-buntowników, w których mężczyzna kapitułuje w chwili próby, przypomina kreacje bohaterów w tzw. „małej prozie” twórcy pierwszej ukraińskiej antyutopii (*Soniaczna maszyna*) Wołodymyra Wynnyczenki. W tworzonych na początku dwudziestego wieku opowiadaniach (m.in. *Roboty*, *Zina*, *Moment*, *Tajemnist*) towarzysze

świadełstwo sprzedaje przedstawicielowi neoliberalnego reżimu Whorterowi, z którym dialog odbywa się według reguł słynnego przesłuchania Winstona Smitha przez O'Briena z *Roku 1984* George'a Orwella. Kapitalizm triumfuje ponownie.

Czerwona zona jest zatem niekiedy nader czytelnym manifestem niepokojów lewicowego pisarza ukraińskiego, którego przepełnia brak zgody na wszechwładzę samowolnego rynku, nieskrępowanego żadnymi prospołecznymi ograniczeniami. Pisarz wskazuje także współczesne formy Marksowego opium dla ludu, które ma koić cierpienie i blokować niepożądane kanały upustu frustracji. Obok religii jest nim inspirowana i podsycana przez władze agresja wobec migrantów, w których *arnyki* upatrują przyczyny własnych niepowodzeń już z powodu samej obecności obcych. „Kiedy nie mogłem znaleźć pracy, wytykano mnie palcami: proszę, my pracujemy, a ten przywłókł się i siedzi nam na karku. Kiedy znalazłem pracę: proszę, nie mamy pracy, bo ten się przywłókł i ją nam zabrał”¹⁰ – zwierza się głównemu protagoniście ojciec Umidy Uluhbek. Problem niechęci do migrujących obcych stanowi wątek łączący *Czerwoną zonę* z powstałymi po niej, jak już wspomniano, w krótkim odstępie czasowym *Chwastami*.

Należy zauważyć, że refleksja nad społecznymi i jednostkowymi skutkami masowej migracji (po rosyjskiej agresji także uchodźstwa) zajmuje jedno z centralnych miejsc we współczesnej literaturze ukraińskiej. Przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w sposobach radzenia sobie społeczeństwa ukraińskiego z zapaścią gospodarczą, która w latach 90. XX wieku stała się najbardziej odczuwalną zmianą posttransformacyjną, przyćmiewającą radość z odzyskania niepodległości. I o ile receptą na tzw. burzliwe lata dziewięćdziesiąte (ros. *лихие девяностые*) w sąsiednich Rosji i Białorusi był zwrot w kierunku autokratyzmu (utopia silnej ręki), dający w krótkiej perspektywie odczuwalny wzrost poziomu życia, o tyle w Ukrainie ceną za utrzymanie pluralizmu politycznego była niestabilność gospodarcza sprzyjająca rozwojowi systemu oligarchicznego i zmuszająca znaczną część społeczeństwa do podjęcia decyzji o migracji zarobkowej. Serhij Żadan w eseju *Immigrant song* pisał:

jedynym niezmiennym świadectwem naszego dorosłego życia była ciągła, powszechna i masowa emigracja, która zaczęła się jeszcze pod koniec osiemdzie-

„zrodzonych przez rewolucję” woluntarystycznych kobiet są bądź to niestabilni emocjonalnie, bądź to pasywni i poddani woli partnerek. Za każdym razem okazują się nieprzygotowani do radykalnej zmiany systemu społecznego i w ostateczności opowiadają się – podobnie jak Anton Cyperdiuk – za zachowaniem *status quo*. Zob. R. Kupidura, „Zrodzona przez rewolucję” – obraz kobiety w „małej prozie” Wołodymyra Wynnyczenki, [w:] *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet*, red. A. Janicka, C. Fournier Kiss, i M. Bracka, Białystok 2019, s. 619–630.

¹⁰ А. Чапай, *Червона зона...* (tłumaczenie własne – R. K.).

siątych i nie wyhamowywała praktycznie nigdy. Czasami myślę, że emigrowali wszyscy i zawsze¹¹.

Poza autorem *Woroszyłowhradu* temat ten poruszają w swoich tekstach m.in. Wiktoria Amelina, Natalia Śniadanko, Iren Rozdobud'ko, Irena Karpa, Artem Czech, Ołena Stiażkina, Wołodymyr Rafiejenko, Wasyl Machno, Tania Malarczuk, Jewhenija Kuzniecowa czy Ołeksij Czupa. „Uchodźstwo, przemieszczanie się, wyjazdy i powroty stanowią życiowe kolizje, które w poszukiwaniu własnej tożsamości przeżywają bohaterowie w utworach literackich, Ukraińcy zaś – w realnym życiu. W uniwersalnym dla dyskursu migracyjnego motywie uchodźstwa literatura ukraińska odnajduje nowe akcenty i proponuje nowe modyfikacje gatunkowe”¹² – przekonuje Ołena Romanenko.

W *Chwastach* Artem Czapaj opowiada historię rodziny Tkaczuków zamieszkującej nieistniejący realnie Biały Sad, którego rzeczywistość odpowiada jednak realiom prowincjonalnych miasteczek centralnej Ukrainy. W miejscowości utrzymuje się wysoki poziom bezrobocia, przy czym nawet znalezienie zatrudnienia nie gwarantuje stabilności finansowej ze względu na rosnące ceny utrzymania. Po utracie pracy przez matkę (Olhę) ojciec rodziny (Jura) podejmuje decyzję o migracji zarobkowej do Stanów Zjednoczonych. Jego kilkumiesięczny pobyt za oceanem nie wpływa jednak istotnie na kondycję finansową rodziny, dlatego na wyjazd decyduje się Olha. Jej pobyt we Włoszech okazuje się być zdecydowanie dłuższy niż pierwotnie zakładano. Relacje rodzinne zaczynają się rozpadać.

Proces rozpadu utopijnych konstrukcji, które degradują się na skutek wewnętrznych sprzeczności, staje się głównym obiektem zainteresowania pisarza antyutopistów. Ci dwudziestowieczni obserwowali erozję systemu komunistycznego i prognozowali scenariusze jego ostatecznego upadku¹³. *Rok 1984* George’a Orwella, wpisujący się w nurt katastroficzny, stał się inspiracją i formalną matrycą dla omawianej wyżej *Czerwonej zony*. Tekstem, który wypełnił podobną rolę w przypadku *Chwastów*, jest słynna powieść *Wszystko rozpada się* Chinuy Achebe.

Odwolania do postkolonialnej dystopii nigeryjskiego pisarza mają w migracyjnej dystopii¹⁴ Artema Czapaję charakter jawnej intertekstualności. Lek-

¹¹ С. Жадан, *Immigrant song*, „Критика” 2019, nr 9–10, s. 35–39, [źródło internetowe:] <http://krytyka.com/ua/articles/immigrant-song>, dostęp 1.09.2024.

¹² О. Романенко, *Міграційний дискурс сучасної української літератури: теоретична модель і тематичні горизонти*, Studia Ukrainica Posnaniensia, 2022, № 10/1, s. 195.

¹³ В. Бакула, *Ironia i komizm we współczesnej słowiańskiej antyutopii literackiej (na przykładzie powieści E. Bondy’ego, T. Konwickiego, W. Wojnowicza, W. Pielewina)*, „Slavia Occidentalis” 2011, nr 68, s. 48.

¹⁴ Za egzemplifikacyjny tekst dla tego podgatunku uważam opowiadanie Łarysy Rudak *Щасливе майбутнє* (wyd. pol. *Świetlana przyszłość*, 2023), które poza wyraźną dystopijną aluzją w tytule zawiera szereg formalnych dystynkcji, w tym postać dziecka jako „ostatniego

ture tej książki proponuje Jurze w Nowym Orleanie miejscowy bibliotekarz zachęcając go następującymi słowami: „Spróbuj. Things Fall Apart. O rozpadzie. Rozpad zaczyna się niepostrzeżenie, od niewinnych drobiazgów, narasta i nagle okazuje się nieodwracalny”¹⁵.

Wieszczący entropiczną nieuchronność tytuł afrykańskiej powieści ewokuje niepokój Jury. Mężczyzna powtarza go tym częściej, im bardziej uzmysławia sobie spowodowany fizycznym i emocjonalnym oddaleniem kryzys relacji rodzinnych. Coś, czego jednak nie jest świadomy, to fakt, że jego starszy syn Serhij gardzi swoim ojcem dokładnie w ten sam sposób, w jaki bohater *Wszystko rozpada się* Okonkwo gardził własnym.

Okonkwo jest świadkiem upadku starego plemiennego porządku, który zostaje naruszony z zewnątrz przez brytyjskich kolonizatorów oraz poprzedzających ich przybycie chrześcijańskich misjonarzy. Z drugiej strony waleczny Nigeryjczyk przyczynia się do rozpadu własnej prywatnej utopii, którą zbudował w opozycji do słabego i niegospodarnego ojca. Okonkwo nade wszystko pragnął być silny i zaradny. W tym celu pograża się w patriarchalnej utopii, odmawiając sobie prawa do empatii, którą traktuje jako przejaw słabości. Maksymalizm męczyzny przejawia się w wykonaniu wyroku śmierci na przybranym synu Ikemefunie. W tej scenie Achebe ujawnia wewnętrzną sprzeczność uniwersum Okonkwo. Postępując zgodnie z wytycznymi wyroczni, przyczynia się on do rozpadu własnej rodziny i w konsekwencji utraty kolejnego syna – Nwoye.

Serhij jest literacką reinkarnacją Okonkwo. Przepełniony nienawiścią do ojca, poszukuje sposobów jej odreagowania. Bohater *Chwastów* uwalnia nadmiary frustracji i energii poprzez kolejne akty przemocy na migrantach z Afryki i Azji Środkowej. Serhij wstępuje do radykalnej organizacji Białych Wilków, której przewodzi posiadający polityczne ambicje Biały. Efekt dystopijnej groteski Czapaż osiąga za pomocą częstych inwersji ofiary i oprawcy – w chwili, kiedy Serhij katuje Syryjczyka Hussama, jego ojciec z trudem unika pobicia przez czarnoskórych mieszkańców Nowego Orleanu itd. Ostatecznie Serhij sam pada ofiarą moskiewskich rasistów.

Ze względu na refleksyjną naturę za pierwowzór młodszego syna Tkaczuków – Wołodii – można uznać, do pewnego stopnia, wspomnianego Nwoye. Wołodia jest przy tym niewątpliwie pierwszoplanową postacią powieści Cza-

człowieka” sabotującego migracyjny projekt rodziców-entuzjastów i prowadzącego nostalgiczną narrację na temat dwóch rzeczywistości – dawnej opuszczonej i obecnie idealizowanej oraz nowej – odpychającej i wrogiej. Zob. Л. Рудак, *Щасливе майбутьне*, [w:] *Tu już nie jest się takim jak wszyscy: 1 i 101 dzień Ukraińców w Polsce*, red. R. Kupidura, Poznań 2023, s. 37–47.

¹⁵ A. Czapaż, *Chwasty*, tłum. R. Kupidura, Warszawa 2023, s. 76.

paja, co wpisuje się w ogólnie pedocentryczny charakter twórczości autora *Tamo 6 dekpemi (Tato na urlopie macierzyńskim)*¹⁶.

Wołodia jest zdolnym, wrażliwym dzieckiem i – mówiąc słowami Rosenfelda – jedyną osobą, która rozumie, co się naprawdę dzieje. Obwinia siebie, że będąc obciążeniem finansowym dla rodziców, stał się przyczyną wyjazdu ojca za granicę, dodatkowo obsesyjnie, choć bezpodstawnie, obawia się, że matka nie dochowa wierności ojcu podczas rozłąki. Pamięć chłopca stanowi kronikę „ostatniego człowieka”, w której odnotowane zostają najistotniejsze chwile rodzinnego życia sprzed okresu, kiedy *wszystko zaczęło się rozpadać*:

Wołodia z nostalgią wspominał, jak w dzieciństwie, kiedy mama była na miejscu i nawet tata jeszcze nie jeździł do Ameryki, siedzieli z ojcem na balkonie i obierali zebrane w ogródku cebule. Zastanawiali się, czy jeśli okaże się, że Bóg mimo wszystko istnieje, to do raju trafią ateści, którzy, będąc niewierzącymi, pozostali przy tym dobrymi ludźmi. Tata uważał, że trafią. A jeśli nie, to lepiej dać sobie spokój z takim Bogiem.

Na balkonie było wtedy ciepło, bo znajdował się po słonecznej stronie. Łupiny cebuli sucho szeleściły. Opuszki palców pachniały przyjemnie. Łupinami i trochę wyschniętą ziemią¹⁷.

Rodzice, będąc pod presją zastanej sytuacji społeczno-politycznej, podejmują krytycznie istotną dla przyszłości rodziny decyzję o migracji. Czapa, opisując w powieści okoliczności migracji Ukraińców, ale także Somalijczyków, Palestyńczyków i Syryjczyków, wskazuje na dominującą motywację, którą jest chęć zapewnienia potomkom lepszego jutra:

Mądre i odważne narody w obliczu biedy najbardziej cenią swoje dzieci, bo te są ich przyszłością. Matki poświęcają to, co dla nich najcenniejsze – możliwość bycia przy dziecku. Rodzice rozstają się z synami i córkami, których tak bardzo kochają. Jednak czy można winić matkę lub ojca, którzy robią wszystko, aby ich dziecku przez całe życie nie dokuczał głód i ubóstwo? My, starsi, jakoś sobie poradzimy. Oddamy wszystko w imię naszych dzieci. A one **niech trochę pocierpią bez nas** (podkreślenie moje – R. K.), ale za to będą mogły wyrosnąć na ludzi. Dostaną od nas szansę na godną przyszłość¹⁸.

Wiara w majaczące na horyzoncie szczęście i konieczność poniesienia w tym celu ofiary zbliża sytuację migracyjną do projektów utopijnych. Podjmujący decyzję o chwilowym cierpieniu swoich podopiecznych w imię przyszłego dobrobytu rodzice dość paradoksalnie odgrywają rolę znanych

¹⁶ Zob. R. Kupidura, *Dziecko jako szkopol. O „ojcowskich” strategiach artystycznych w wybranych utworach literackich i kinematografii ukraińskiej XX – początku XXI wieku*, [w:] *Przekraczanie granic. Rosyjska, ukraińska i białoruska przestrzeń literacka, kulturowa i językowa z perspektywy XXI wieku. Księga jubileuszowa*, red. M. Kawecka, M. Mocarz-Kleindienst, B. Siwek, i M. Widel-Ignaszczak, Lublin 2020, s. 371–380.

¹⁷ A. Czapa, *Chwasty...*, op. cit., s. 219–220.

¹⁸ Tamże, s. 166.

z antyutopii suwerenów wprowadzających pozornie tymczasowy „stan wyjątkowy”¹⁹ pozwalający zawiesić nadrzędne prawo i potrzebę dziecka, czyli kontakt z opiekunami. Od Wielkich Braci i Dobroczyńców różni ich to, że o ile ci obdarzają nadmierną uwagą swoich obywateli, o tyle występujący na kartach migracyjnych dystopii rodzice nie udzielają jej swym dzieciom w stopniu należytym. „Trochę cierpienia” okazuje się być niekiedy zbyt wysokim kosztem, rodzącym bunt drugiej strony. W *Chwastach* na jego najradkalniejszą formę decyduje się przyjaciółka Wołodii Ulana, która pozostawiona bez opieki rodzicielskiej popelnia samobójstwo.

Zarówno antyutopie, jak i dystopie bywają postrzegane jako przepowiednie. W tym kontekście wstrząsy i przesilenia społeczne stanowią dla nich moment „sprawdzam”, po którym czytelnicy mogą zweryfikować trafność literackich przypuszczeń²⁰. Artem Czapaj nad obiema omawianymi w tym tekście powieściami rozpoczął pracę w 2013 roku, w przededniu protestów na kijowskim Majdanie²¹. Pomimo tego, że to *Czerwona zona* planowo była projekcją autorskich wizji przyszłości, to jednak najbardziej profetyczną okazuje się finałowa scena *Chwastów*, w której to przebywający w Moskwie Serhij sam staje się ofiarą rasistowskiej ideologii:

Napastnicy przestali bić. Jeden z nich pochylił się nad Serhijem i zaczął go przeszukiwać. Z ust cuchnęło mu zepsutymi zębami czy może zepsutym żołądkiem. Serhij ostrożnie odsunął jedną rękę, na wszelki wypadek zakrywając głowę drugą.

Cisza.

– Chachoł?

– Tak.

– A wyglądasz jak ciapaty.

Ten milczał.

– Ups. Pomyłeczka – zarechotał jeden z napastników.

Rzucili paszport na leżącego Serhija.

– Przyjdzie czas, że i wam dobierzemy się do dupy! A póki co spierdalaj do swojej śmierdzącej Chachlandii! – Ten, który to powiedział, jeszcze raz kopnął Serhija po żebrach, ale już nie z całej siły. – I pamiętaj, że masz szczęście. Jakbyś był ciapatym, tobyśmy cię, bladź, wyrwali... Jak chwasta, bladź²².

¹⁹ „Stan wyjątkowy” (ang. „state of exception”) to pojęcie Carla Schmitta rozwinięte współcześnie przez Giorgio Agambena określające nadzwyczajny stan, który ma uzasadnić pozaprawne użycie siły przez władze. Do *dystopian studies* wprowadza je Boris Lanin, zob.: B. Lanin, *Some New Terms in Dystopian Studies*, „Caietele Echinox” 2024, nr 46: Utopian Imaginaries, s. 275.

²⁰ Zob. A. Ursulenko, *Wojna w dystopii – dystopia jako antywojna (na materiale powieści Kaharłyk Oleha Szynkarenki)*, „Slavia Occidentalis” 2016, nr 73/2, s. 95.

²¹ Презентація роману „Понаехали”. В гостях студии – автор книги Артем Чапай [źródło internetowe:] <https://www.youtube.com/watch?v=z7coqOw329o>, dostęp: 1.09.2024.

²² Tamże, s. 227.

Literatura ukraińska, co jedynie potwierdzają omówione w niniejszym artykule powieści Artema Czapaja, w przededniu rosyjskiej inwazji zajęta była eksplorowaniem istotnych społecznie tematów. Kondycja społeczeństwa po ciągnących się od lat 90. XX wieku kolejnych kryzysach gospodarczych, skutki masowej migracji, wreszcie kwestia wrażliwości wobec Innego stanowiły główne obszary jej zainteresowań. W tym świetle stanowi ona jedynie kolejny dowód absurdalności i bezpodstawności rosyjskich pretensji i oskarżeń.

BIBLIOGRAFIA

- Bogusław Bakuła. 2011. *Ironia i komizm we współczesnej słowiańskiej antyutopii literackiej (na przykładzie powieści E. Bondy'ego, T. Konwickiego, W. Wojnowicza, W. Pielewina)*. „Slavia Occidentalis” nr 68: 45–56.
- Čapaj Artem. 2014. *Červona zona*. Kiïv: Nora-Druk. [Чапай Артем. 2014. *Червона зона*, Київ: Нора-Друк].
- Czapaj Artem. 2023. *Chwasty*. Tłum. R. Kupidura. Warszawa: Anagram.
- Dutchak Oksana. 2022. *10 Terrible Leftist Arguments against Ukrainian Resistance*. „Commons”, 22 Jun. In: <https://commons.com.ua/uk/10-zhahlivih-livackih-argumentiv-proti-ukrayinskogo-oporu/> (accessed: 1.09.2024).
- Lanin Boris. 2021. *Some New Terms in Dystopian Studies*. „Caietele Echinox” vol. 46: 275–282.
- Pavlûkovs'kij Ėvgen, Lukerenko Kirilo. 2016. *V Ukraïni velika kil'kist' prihil'nikivlivih idej, – Artem Čapaj*. In: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/v-ukrayini-velyka-kilkist-pryhylnykyv-livyh-idey-artem-chapay> [Dostęp: 1.09.2024]. [Павлюковський Євген, Лукеренко Кирило. 2016. *В Україні велика кількість прихильників лівих ідей, – Артем Чапай*. “Громадське радіо”, 02 лютого. В: <https://hromadske.radio/podcasts/hromadska-hvylya/v-ukrayini-velyka-kilkist-pryhylnykyv-livyh-idey-artem-chapay>] (accessed: 1.09.2024).
- Prezentaciâ romana “Ponaehali”. *V gostâh studii – avtor knîgi Artem Čapaj*. In: <https://www.youtube.com/watch?v=z7coqOw329o> [Презентація роману “Понаяхали”. В гостях студії – автор книги Артем Чапай. В: <https://www.youtube.com/watch?v=z7coqOw329o>] (accessed: 1.09.2024).
- Romanenko Olena. 2022. *Migracijnij diskurs sučasnoï Ukraïns'koï literaturi: teoretična model' i tematični gorizonti*. „Studia Ukrainica Posnaniensia”, № 10(1): 193–212. [Романенко Олена. 2022. *Міграційний дискурс сучасної української літератури: теоретична модель і тематичні горизонти*. „Studia Ukrainica Posnaniensia”, № 10(1): 193–212].
- Rosenfeld Aaron S. 2021. *Character and Dystopia: The Last Men*, New York: Taylor & Francis.
- Rudak Larisa. 2023. *Šaslive majbutné*. In: *Tu już nie jest się takim jak wszyscy: 1 i 101 dzień Ukraïńców w Polsce*. Ed. R. Kupidura. Poznań: Wydawnictwo Miejskie Posnania: 3–47. [Рудак Лариса. 2023. *Щасливе майбутнє*. W: *Tu już nie jest się takim jak wszyscy: 1 i 101 dzień Ukraïńców w Polsce*. Red. R. Kupidura. Poznań: Wydawnictwo Miejskie Posnania: 37–47].
- Ursulenko Anna. 2016. *Wojna w dystopii – dystopia jako antywojna (na materiale powieści Kaharłyk Oleha Szynkarenki)*. „Slavia Occidentalis” nr 73/2: 95–106.

Žadan Sergij. 2010. *Immigrant song*. „Критика” nr 9–10: 35–39. In: <http://krytyka.com/ua/articles/immigrant-song> [Жадан Сергій. 2010. *Immigrant song*. „Критика” № 9–10: 35–39. B: <http://krytyka.com/ua/articles/immigrant-song>]. (accessed: 1.09.2024).

DYSTOPIJNY WYMIAR TWÓRCZOŚCI ARTEMA CZAPAJA (NA MATERIALE POWIEŚCI *CZERWONA ZONA* ORAZ *PONAJICHAŁY*)

Niniejszy tekst jest próbą lektury powieści *Czerwona zona* (2014) oraz *Ponajichały* (2015) autorstwa Artema Czapaia jako aktualizacji dystopijnego gatunku. W przypadku pierwszego tytułu można mówić o klasycznej dystopii, zawierającej szereg typowych dla podobnych tekstów cech takich jak istnienie odizolowanych murem światów, obecność bohatera noszącego znamiona „ostatniego człowieka” czy bunt uciśnionych. Tymczasem *Ponajichały* zostaje odczytana jako dystopia migracyjna stanowiąca krytyczny komentarz pisarza zarówno do zjawiska masowej migracji zarobkowej w Ukrainie, jak i prywatnych utopii polegających na złudzeniu możliwości osiągnięcia szczęśliwej przyszłości kosztem pozornie tymczasowego rozluźnienia więzów z najbliższymi.

Słowa kluczowe: dystopia, antyutopia, Artem Czapaj, literatura ukraińska, migracja, „ostatni człowiek”

АНТИУТОПІЧНИЙ ВИМІР ТВОРЧОСТІ АРТЕМА ЧАПАЯ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ *ЧЕРВОНА ЗОНА* ТА *ПОНАЇХАЛИ*)

Анотація. Цей текст є спробою прочитання романів *Червона зона* (2014) та *Понаїхали* (2015) Артема Чапая як актуалізації жанру дистопії. У першому випадку мова йде про класичну дистопію, що містить низку маркерів, характерних для подібних текстів, зокрема існування ізольованих стінами світів, присутність героя, що має ознаки “останньої людини” та повстання пригноблених. *Понаїхали* прочитується тоді як міграційна дистопія, що служить критичним коментарем письменника як до явища масової трудової міграції в Україні, так і до приватних утопій, заснованих на ілюзії досягнення щасливого майбутнього за рахунок тимчасового, здавалося б, послаблення зв’язків із найближчими людьми.

Ключові слова: антиутопія, дистопія, Артем Чапай, українська література, міграція, “остання людина”

How to cite this article: Kupidura Ryszard. 2024. „Dystopijny wymiar twórczości Artema Czapaia (na materiale powieści „Czerwona zona” oraz „Ponajichały”)”. *TEKA Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych* Vol. 6, No. 19. <https://doi.org/10.31743/10.31743/tpkuzk.17784>